

Zəngilan:

tarixin, quruculuğun, qayıdışın məkanı

Əsrarəngiz təbiətə malik olan Zəngilan rayonu düz 4 il öncə yenidən azadlığına qovuşub. Zəngilan rayonu Kiçik Qafqaz dağ silsiləsinin cənub-şərqində, Araz çayının sol sahilində yerləşir. İnzibati mərkəzi Zəngilan şəhəridir. Tarixə nəzər salsaq, Şərqlə Qərbin qovuşduğu yerdə yerləşən bölgənin ticarətdə əsas əlaqələndirici məntəqələrdən biri olduğunu görürük.

Zəngilan inzibati rayon kimi 1930-cu ildə təşkil edilib. Şimaldan Qubadlı, şərqdən Cəbrayıl, cənubdan İran İslam Respublikası, qərbdən Ermənistan Respublikası ilə həmsərhəddir. Bakı-Culfa-Naxçıvan dəmiryolunun üzərində yerləşən bu rayon mühüm strateji əhəmiyyətə malikdir. Ərazisi 707 kvadratkilometr, əhalisi isə 35 min nəfərdən çox olub. Rayonun iqtisadiyyatının əsasını kənd təsərrüfatı üzümçülük, tütünçülük və heyvandarlıq təşkil edib. Bir şəhər, bir qəsəbə və 83 kənddən ibarət olan Zəngilanda 9 məktəbəqədər müəssisə, 19 ibtidai məktəb, 15 orta məktəb, bir texniki peşə və musiqi məktəbi, 35 kitabxana, 8 mədəniyyət evi var idi.

(davamı 5-ci səhifədə)

(əvvəli 1-ci səhifədə)

Rayonun ərazisində 60-70-ci illərdə təsərrüfat işləri zamanı tapılan xeyli küp qəbirlər (küp qəbirlər Azərbaycanda e.ə. II əsrdən eramızın əvvəllərinə kimi mövcud olub) və e.ə. IV-II əsrlərə aid edilən və əksəriyyəti Makedoniyalı İsgəndərin adına zərb olunan onlarla sikkə ərazinin lap qədim zamanlardan beynəlxalq ticarətdə mühüm rol oynadığından xəbər verir. XIV əsrdə yaşamış məşhur coğrafiyaşünas və tarixçi Həmdullah Qəzvininin yazdığına görə,

işğalının əsası qoyulur. 1993-cü ildə, həmçinin döyüşlər ara vermir, ciddi müqavimətə baxmayaraq, vəziyyət daha da çətinləşirdi. Oktyabrın sonunda Horadiz qəsəbəsi işğal olunduqdan sonra rayon mühasirə vəziyyətinə düşür. Oktyabrın 25-26-da Sığirt və Bartaz yüksəklikləri işğal olunur. Bununla da Zəngilanın mühasirəsi başa çatır. Təxminən 34 min əhali İran sərhədinə - Araz çayının kənarına toplaşır. O zaman Araz çayını keçmək mümkün deyildi. Ulu öndər Heydər Əliyev İran

2020-ci il sentyabrın 27-də başladığı əks-hücum əməliyyatı nəticəsində Zəngilan şəhəri 2020-ci il oktyabrın 20-də erməni işğalından azad edilib. Zəngilan rayonunun yaşayış məntəqələrinin işğaldan azad edilməsi barədə xəbəri Prezident, Ali Baş Komandan İlham Əliyev xalqa müraciətində bəyan edib. Prezident İlham Əliyev bu xoş xəbərlərdən birini də 2020-ci il oktyabrın 20-də xalqa çatdırdı: "Zəngilan rayonu. Şanlı Azərbaycan Ordusu

Zəngilanın əsası hicri tarixin 15-ci ilində, yeni 636-cı ildə qoyulub. Bu ərazi ibtidai insanların ilk məskənlərindən biri olmuşdur. Bunu rayonun müxtəlif yerlərindəki tarixi abidələr, o cümlədən Yeməzli kəndi ilə Yuxarı Yeməzli kəndi arasında olan və "Şəhid Məhəmməd" adlı yerdən tapılan pul və əşya qalıqları sübut edir. Kişilərin dəfn olunduğu qəbirlərdən tapılan bülöv daşı, qadınların dəfn olunduğu yerdən tapılan muncuq və qolbaqlar, həmçinin müxtəlif saxsı qablar, silahlar, nizə və oxların metal və bürünc ucluqları, sikkələr və sair əşyaların bir qismi qorunub saxlanılmışdır.

hökuməti ilə danışıqlar aparır və Araz çayı üzərindəki bənddə suyu bağlayırlar. Yalnız bundan sonra əhali çayı keçib İran vasitəsilə Azərbaycanın müxtəlif regionlarına pənah gətirirlər. Erməni silahlı birləşmələri Zəngilanın, eləcə də Azərbaycanın digər rayonlarının işğalı zamanı beynəlxalq konvensiyalara, hüquq normalarına etinasızlıq göstərərək misli görünməmiş cinayətlərə yol veriblər, əhalini, hətta uşaqları, qocaları, qadınları kütləvi surətdə məhv ediblər.

Avropada ən böyük çınar meşəsi bu rayonda idi. Həmin çınarları ermənilər doğ-

Zəngilan rayonu ərazisinə də daxil olub, girib və yaşayış məntəqələrinin azad olunması təmin edilib. Zəngilan rayonu ərazisində yerləşən yaşayış məntəqələrinin adlarını çəkərik: Havalı kəndi, Zərnəli kəndi, Məmmədbəyli kəndi, Həkəri kəndi, Şərifan kəndi, Muğanlı kəndi və Zəngilan şəhəri! Zəngilan bizimdir! Qarabağ bizimdir!

Əziz xalqım, əziz zəngilanlılar, füzulililər, xocavəndlilər, cəbrayillilər və işğal edilmiş digər rayonların sakinləri, biz öz missiyamızı yerinə yetiririk. Düşməne layiqli cavab veririk. Düşməni cəzalandırıraq. Düşməni bizim qarşımızda acizdir. Düşmənin belini qırıraq, qıracağıq! Qarabağ bizimdir! Yaşasın Azərbaycan! Eşq olsun Azərbaycan xalqına!"

Prezidentin Sərəncamı ilə hər il oktyabrın 20-si Zəngilan Şəhəri Günü kimi qeyd olunur.

Azərbaycan 44 günlük Vətən müharibəsi başa çatdırdıqdan dərhal sonra həmin ərazilərdə sürətli şəkildə yenidənqurma işlərinə başlayıb. Strateji əhəmiyyətə malik avtomobil və dəmir yollarının keçəcəyi Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonuna daxil olan Zəngilanda tikilən Beynəlxalq Hava Limanının 2022-ci il oktyabrın 20-də Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev və Türkiyə Prezidenti Rəcəb Tayyib Ərdoğanın iştirakı ilə açılış mərasimi olub. Bu Hava limanı bölgənin mühüm nəqliyyat qovşağına çevrilməsini şərtləndirən əsas amillərdəndir. Bundan əlavə, Zəngilan rayonunun Ağalı kəndində "Ağıllı kənd" layihəsi həyata keçirilib. 2022-ci il mayın 27-də Prezident İlham Əliyev və birinci xanım Mehriban Əliyeva Zəngilan rayonunda "Ağıllı kənd" layihəsinin birinci mərhələsi üzrə açılış mərasimində iştirak ediblər. Böyük Qayıdışın başlanğıcı olan bu proses yaddaqalan hadisədir. Keçmiş məcburi köçkünlərin öz doğma yurdlarına dönməsi üçün Azərbaycan Prezidentinin 2022-ci il 16 noyabr tarixli Sərəncamı ilə təsdiq edilmiş "Azərbaycan Respublikasının işğaldan azad edilmiş ərazilərinə Böyük Qayıdışa dair I Dövlət Proqramı"nın icrası ilə 2023-cü il iyulun 19-da Ağalı kəndinə əhalinin köçürülməsinə başlanıb. Azad olunan ərazilərdə hazırda bərpa-quruculuğun aparılması sakinləri sevindirir. Artıq Zəngilanda bir çox yenidənqurma işləri görülüb. Prezident İlham Əliyevin tapşırığı ilə Zəngilanın "Ağıllı kənd"ində müasir, yeni evlər inşa olunub. Kənd meydanında Dövlət Xidmətləri Mərkəzi yaradılıb.

Bu gün işğaldan azad edilmiş ərazilərdə aparılan yenidənqurma, bərpa və şəhərsalma qabaqcıl urbanizasiya modelinin tətbiqi ilə həyata keçirilir. Eyni zamanda, tarixi və mədəni abidələrin qorunması, dövlət xidmətlərinin əlçatanlığının təmin edilməsi, əhalinin geri, ərazilərin inkişafı və reintegrasiyası, ekoloji mühitin yaxşılaşdırılması, eyni zamanda "yaşıl enerji" zonasının yaradılması bundan sonra həyata keçiriləcək tədbirlərin səviyyəsindən xəbər verir.

Aygün İBRAHİMOVA,
"Respublika".

Rayonun ərazisində Xudafərin su qovşağının yaradılması ilə əlaqədar olaraq 1974-cü və 1979-cu illərdə Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Tarix İnstitutunun Arxeologiya Şöbəsi tədqiqat aparıb. Burada "Şəhri Şərifan" və ya "Şəhri Xəlifan" adı ilə tanınan orta əsr şəhərinin xarabalıqları aşkar olunub. Şəhər qalığının ərazisi 9 hektara yaxındır. Şəhər təbii, coğrafi və strateji baxımdan əlverişli mövqedə yerləşib, qərb tərəfdən dağ silsiləsi, şərqdən Həkəri çayının sıldırım sahililə əhatə olunub. Məlum olub ki, bu şəhər Cənubi Qafqazdan keçən baş ticarət yolunun üzərində yerləşir. Qazıntılar burada ilk mədəni təbəqənin olduğunu aşkar etdi. Bu da IX əsrdən burada insan yaşadığını söyləməyə əsas verir. Şəhər XIV-XVII əsrlərə kimi mövcud olub. Qazıntılar və tapılmış arxeoloji materiallar qəhərdə dulusçuluq və metal işləmə sənətinin inkişaf etdiyini göstərir. Şəhərin iqtisadiyyatında çəltikçilik xüsusi yer tuturdu. Bunu qədim şəhərdə tapılan düyü anbarı sübut edir. Zəngilan şəhərindəki məscid XVII-XVIII əsrlərə aid edilir və məscidin Səfəvilər dövründə tikilməsi haqqında fikirlər var. Rayonun Bartaz, Sobu, Baharlı, Qıraç Müşlan, Malatkeşin-Şəfəbəyli kəndlərində, Mincivan qəsəbəsində də məscidlər var idi. Rayonun Bartaz kəndi ilə Vejnəli kəndi arasında hündür bir dağın üstündə xalq arasında "Qız qalası" adlanan qala olub. Qala əsasən müşahidə məntəqəsi rolunu oynayır. Bundan başqa, rayonun Yeməzli və Bartaz kəndlərində qədim alban kilsələri vardı.

rayaraq xarici ölkələrə satıblar. Digər qiymətli ağaclar, molibden, mərmər, qızıl, qranit və digər yeraltı sərvətlər ermənilər tərəfindən talan edilib. Rayon ərazisində 1974-cü ildə yaradılan Bəsitçay Dövlət Təbiət Qoruğu ərazisindəki qiymətli ağacları kəşib-doğrayan ermənilər onlardan mebel sənayesində istifadə ediblər. Azərbaycan Respublikası Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyinin "İşğal olunmuş Azərbaycan ərazilərində ətraf mühitə və təbii sərvətlərə dağıdıcı təsiri müəyyənləşdirən (izləyən) operativ mərkəz"i işğaldan sonrakı dövrlərdə rayon ərazisində təbii sərvətlərin ermənilər tərəfindən dağıdılmasına dair çox sayda faktlar aşkar edib. Zəngilan meşə təsərrüfatının Topmeşə sahəsinin qoz, Şərq çınarı və digər qiymətli ağacları ermənilər tərəfindən tamamilə qırılaraq material kimi daşınıb. Ermənilər dəfələrlə Bartaz və Vejnəli sahələrində olan ardıc meşələrində güclü yanğınlar törədib, Meşə Təsərrüfatı İdarəsinin inzibati binasını yandırdılar, binanın ətrafında olan 2 hektara yaxın çoxillik qoz, çınar və şam ağaclarını tamamilə qırıblar. Daşbaşı və Leşqar meşələrində 55 hektar ərazini əhatə edən qoz meşəsinin 40-50 illik qoz ağacları, həmçinin Top və Şükürataz meşə sahəsində olan 350-400 illik yaşlı palıd ağacları da qırılıb daşınmış və ərazi yandırılmışdır. İşğal nəticəsində, təxmini hesablamalara görə, rayona 3,4 milyard ABŞ dolları ziyan dəyib.

Azərbaycan Ordusu bölmələrinin

1988-ci ildən başlanan Ermənistan-Azərbaycan münaqişəsi Zəngilan rayonunda 1990-cı ildə daha çox hiss olunurdu. Ermənilər dəmir yolunu bağlayaraq qatarları saxlayır və əvəmləri girov götürürdülər. 1992-ci ilin əvvəlindən isə rayonun sərhəd kəndləri döyüş zonasına çevrildi. Yerli əhalidən təşkil olunmuş özünümüdafiə dəstələri ov tüfəngləri ilə silahlandıqı halda, düşmən müasir silah və texnika ilə təchiz edilmişdi. 1992-ci ilin əvvəlindən etibarən ermənilər rayona davamlı olaraq hücumlar etməyə başladılar. Beləliklə, 1992-ci ilin sonunda Zəngilanın 13 yaşayış məntəqəsi, bir çox strateji yüksəklikləri düşmənin əlinə keçir, rayonun